

Станіслав Грубізний

ЗОЛОТА ДОБА ДАНСЬКОГО ГЕГЕЛЬЯНСТВА.

Stewart, J. (2024-2025). *History of Hegelianism in Golden Age Denmark* (Т. I-III). Leiden: Brill.

У першій половині XIX століття філософія Гегеля всебічно впливала на Данію, як і на більшість країн континентальної Європи. Вольф і Кант у середині та наприкінці XVIII століття, Шелінг і Фіхте на початку XIX теж були відомі данській інтелектуальній спільноті. Щоправда, вони не отримали вагомого визнання серед мислителів цієї країни. Поза межами Данії данська мова не була поширена, хіба в найближчих скандинавських сусідів. Через це розвиток данської філософської традиції та зумовлений впливом Гегеля яскравий її сплеск залишились непоміченими за межами Скандинавії, а ключові постаті, що уособлювали цей розвиток, – невідомими широкому європейському загалу. Інерція цього браку уваги й зумовила стан справ, за якого місце філософії Гегеля у філософському, культурному, літературному та мистецькому житті Данії тривалий час було недослідженою сторінкою. Тритомовик Джона Стюарта, огляд якого я пропоную нижче, є важливим внеском в усунення описаної історико-філософської лакуни.

Джон Стюарт і його праця

Сфера інтересів Джона Стюарта зосереджена довкола вчень Гегеля і К'єркегора, саме їм американський історик філософії присвятив більшість своїх праць. У тритомовику «Історія гегельянства за Золотої доби Данії»¹ (далі – ІГ) Стюарт звертається до впливу ідей Гегеля на ключових данських філософів першої половини XIX століття, порівнює їхні погляди та осмислює їх світове значення.

Перші два томи ІГ вийшли друком ще 2007 року [Stewart 2007a; 2007b]. Тоді ж, як свідчить сам автор, розпочалася робота над третім, останнім томом (I: XII). Нижче я переповім історію нового видання, спираючись на текст Стюартової передмови до другого видання т. I (I: XII-XVII). Коли був написаний третій том, від часу видання згаданих тт. I-II уже минуло півтора десятиліття, які істотно змінили до-

© С. Грубізний, 2025

¹ Далі посилання на це видання подаються спрощено: у круглих дужках і з наведенням номера тому (лише римськими цифрами: I [Stewart 2024a], II [Stewart 2024b], III [Stewart 2025]), а після двокрапки – також і номера сторінки (арабськими чи римськими цифрами).

слідницьку ситуацію. Вийшло друком значно більше перекладів тогочасних данських філософів²; було опубліковано чимало важливих досліджень, присвячених сприйняттю Гегеля в Данії XIX століття (особливо в таких академічних виданнях, як щорічник «Студії з К'єркегора» і однойменна монографічна серія, а також у серії «Студії з Золотої доби Данії»³; інтерес до данської філософії першої половини XIX ст. істотно зріс як у самій Данії, так і за її межами. Таким чином, виник величезний джерельний, змістовий і методологічний дисбаланс між двома томами 2007 року, присвяченими Йоганові Людвігові Гайбергу й Гансу Ласену Мартенсену, і третім томом, присвяченим Сьорену К'єркегору. Тож Стюарт вирішив переробити й наново видати тт. I і II, увідповіднивши їх стандартам, втіленим у III томі. Зміст тт. I і II у другому виданні було помітно змінено, передовсім через посилення на нові переклади й дослідницькі праці.

Історія впливу гегельянства в Данії викладена Стюартом у хронологічному порядку. Кожен том IG зосереджений довкола однієї з трьох ключових постатей: Гайберга, Мартенсена та К'єркегора⁴. Останній з них, якому присвячено здебільшого

² Див., наприклад, книжкову серію *Texts from Golden Age Denmark*, усі 7 томів якої підготував Д. Стюарт <https://brill.com/display/serial/TGAD> Зважаючи на кількість і якість присвячених К'єркегорові та його сучасникам монографій (зокрема IG й інших праць), перекладів тощо, внесок Brill у розвиток студій з історії данської філософії важко переоцінити.

³ «*Kierkegaard Studies Yearbook*»: <https://www.degruyter.com/journal/key/kier/html?srsltid=AfmBOoru5sVCQHJmnLUmEbwbtzjiR7uNrIOGmju3tkllSOXNrEuDA#overview>
«*Kierkegaard Studies. Monograph Series*»: https://www.degruyter.com/serial/kmsmb/html?srsltid=AfmBOoqbpoB5NW6PaajjxdOmaSlkVt6Yr8ymolZwBIFt_RGNGwOCP84U
Danish Golden Age Studies: <https://brill.com/display/serial/DGAS>

⁴ Зміст трьох томів IG наведено нижче (відображено лише назви розділів без назв відповідних їм параграфів):

Том I: «Період Гайберга: 1824–1836» [Stewart 2024a]: Вступна частина (Передмова до першого видання, р. XI; Передмова до другого видання, рр. XII–XVII; Подяки, р. XVIII; Список ілюстрацій, рр. XIX–XX; Скорочення, рр. XXI–XXV); Вступ: Гегель і гегельянство, рр. 1–42; 1. Перше знайомство данців із філософією Гегеля: 1824 і раніше, рр. 43–110; 2. Гайберг і полеміка з Говіцом: 1824, рр. 111–181; 3. Повернення Гайберга до Копенгагена: 1825–1826, рр. 182–216; 4. Перші спроби Гайберга популяризувати філософію в «*Kjøbenhavn flyvende Post*»: 1827, рр. 217–275; 5. Спроба Гайберга розробити систему естетики Гегеля в «*Kjøbenhavn flyvende Post*»: 1828, рр. 276–329; 6. «Філософський архів і збірка» Сіберна та відновлення «*Flyvende Post*»: 1829–1830, рр. 330–361; 7. Поширення гегельянства Гайбергом у Королівському військовому училищі: 1831–1832, рр. 362–401; 8. Дискусія довкола праці Гайберга «Про значення філософії для сучасної доби»: 1833, рр. 402–505; 9. Відновлення «*Flyvende Post*» Гайберга: 1834–1835, рр. 506–540; 10. Кінець епохи: 1836 рр. 541–590; Бібліографія, рр. 591–676; Іменний покажчик, рр. 677–688; Предметний покажчик, рр. 689–694.

Том II: «Період Мартенсена: 1837–1841» [Stewart 2024b]: Вступна частина (Передмова до другого видання, рр. XI–XIII; Подяки, р. XIV; Список ілюстрацій, рр. XV–XVI; Скорочення, рр. XVII–XXI.); Вступ: Період Мартенсена в історії данського гегельянства, рр. 1–13; 1. Прорив Мартенсена: 1837, рр. 14–127; 2. Критична відповідь Сіберна на гегельянство Гайберга: 1838, рр. 128–280; 3. Дебати щодо опосередкування та закону виключеного третього: 1839, рр. 281–359; 4. Атака на Мартенсена та «гегельянська лихоманка» його учнів: 1840, рр. 360–490; 5. Гегельянська магістерська дисертація К'єркегора: 1841, рр. 491–684; Бібліографія, рр. 685–742; Іменний покажчик, рр. 743–752; Предметний покажчик, рр. 753–759.

Том III: «Період К'єркегора та лівогегельянців: 1842–1855» [Stewart 2025]: Вступна частина (Передмова, рр. XIII–XIV; Подяки, р. XV; Список ілюстрацій, р. XVI; Скорочення, рр. XVII–XXI); Вступ: Період лівогегельянців і данська рецепція Гегеля, рр. 1–12; 1. Загроза Штрауса: 1842, рр. 13–134; 2. Початок анонімного авторства К'єркегора: 1843, рр. 135–278; 3. Конфлікт

третій том ІГ⁵, завершує данську Золоту добу. Зазначений том допомагає зрозуміти, як К'єркегор застосував ідеї Гегеля й данських гегельянців у своїх працях, а також дає змогу переосмислити філософію К'єркегора у світовому контексті. Саме ці питання є основними для даного огляду, обсяг якого не дозволяє докладно описати всі сюжети великої тритомової праці.

Мета праці Стюарта полягає в тому, щоби 1) сформувати в читача цілісне уявлення про філософський дискурс у Данії першої половини ХІХ століття; 2) показати значення гегельянства для тогочасних академічних кіл, розмаїття його течій і концепцій; 3) переосмислити традиційні уявлення про стосунок К'єркегора як до самого Гегеля, так і до данських гегельянців, і – найважливіше – послідовно визначити, де саме мислитель критикує ідеї Гегеля, а де – тлумачення останніх данськими гегельянами.

Провідні постаті данського гегельянства

Поширення ідей Гегеля в Данії, як стверджує Стюарт, можна поділити на два умовні етапи: (1) етап безпосередніх учнів Гегеля, які відвідували його лекції, спілкувалися та листувалися з ним; (2) етап опосередкованого ознайомлення з філософією Гегеля через учнів останнього. Й. Л. Гайберґ, за Стюартом, є центральною постаттю в справі поширення гегельянства в Данії: він «був першим, хто познайомив данську філософію з Гегелем» (І: 43). Свої філософські праці, особливо з питань естетики, Гайберґ почав публікувати у 1824 році під час викладання в Кільському університеті, коли він подорожував і відвідував лекції Гегеля. Після повернення з Берліна Гайберґ почав перекладати праці Гегеля й інтерпретувати їх, що мало неабиякий вплив на данську філософську спільноту. У своїй першій статті у власному журналі «Perseus» Гайберґ «пише винятково про данську філософію та змальовує її як борсання в невідластві» (І: 45). Можна припустити, що подоланню цього «невідластва» мала б допомогти філософія Гегеля. Адже в листі до останнього, датованому 1825 роком, Гайберґ повідомляє своєму адресатові, що філософія того ще не проникла в Данію (І: 43). Гайберґ був не лише учнем Гегеля, а й авторитетною постаттю в данських академічних колах, він намагався наблизити до себе викладачів і студентів, щоб далі поширювати гегельянство. Будучи також відомим поетом і режисером Королівського театру, він міг впливати на різні аудиторії та популяризувати гегельянство в мистецьких колах.

Г. Л. Мартенсен є «спадкоємцем» данського гегельянства після Гайберґа, свого вчителя. Мартенсен, як пише Стюарт наприкінці т. І, «за короткий проміжок часу стане центральною постаттю в данських дискусіях щодо філософії Гегеля» (І: 541) і практично витіснить Гайберґа. Мартенсена можна вважати наступником Гайберґа, але якщо сфера інтересів останнього стосувалася логіки й естетики, то для Мартенсена ключовими були питання теології. «Християнська догматика» (1849), одна з

довкола критики лівогегельянців Штілінгом: 1844, pp. 279-383; 4. Дебати щодо Фосербаха: 1845, pp. 384-439; 5. Кульмінація наступу К'єркегора на гегельянців: 1846, pp. 440-528; 6. Відмова запиту Бека на священство: 1847-48, pp. 529-550; 7. Початок суперечки щодо віри і знання: 1849, pp. 551-630; 8. Продовження суперечки щодо віри і знання: 1850, pp. 631-681; 9. Гегель і кінець Золотої доби: 1851-1855, pp. 682-732; Бібліографія, pp. 733-794; Іменний покажчик, pp. 795-806; Предметний покажчик, pp. 807-814.

⁵ Електронну версію цього тому було опубліковано 18 березня 2025 року.

головних праць Мартенсена [Martensen 1898], «вважається найбільш репрезентативним твором цього напрямку данської теології XIX століття» [Thompson 1997: 14], що розкриває співвідношення віри і догматичного знання.

Стюарт пише, що Мартенсена приваблювала філософія Гегеля «в її негативному аспекті, тобто здатність спростовувати попередні помилки за допомогою діалектичного методу» (I: 574). Хоч Мартенсен ставиться до цієї філософії критично, але ще критичнішим було його ставлення до гегельянців: після знайомства зі Штраусом він бере під сумнів його теологічну позицію (I: 570). Із Гайбергом він теж багато в чому не погоджувався, бо мав свіжий погляд на динамічні події у своєму регіоні, які сталися у сфері культури й політики в той час (I: 576).

С. К'еркегор – ключова постать у данській філософії XIX століття. К'еркегор є одним із небагатьох данців, чия філософія стала широко відома за межами Данії, але досі, за Стюартом, малодослідженими залишаються витoki його думки. Стюарт по-новому тлумачить ставлення К'еркегора до філософії Гегеля, доводячи, що сприйняття К'еркегора як радикального мислителя, що відкидав будь-які авторитети, сформувалося під впливом книги професора теології Нільса Тулstrup [Thulstrup 1980], уперше опублікованої в Копенгагені 1967 року. Ця книга нібито задала певне «стандартне бачення» («standard view») К'еркегора і його ідей, що Стюарт пояснює у «Переосмисленні К'еркегорового ставлення до Гегеля» [Stewart 2003]. Це «бачення», за Тулstrupом, полягає в тому, що: (1) К'еркегор нібито був непохитним критиком Гегеля; (2) у своїх творах, особливо ранніх, К'еркегор критикував ті думки, які в більш-менш опосередкованому вигляді дійшли до нього від данських гегельянців, тобто без безпосереднього «заглиблення» в доробок самого Гегеля [Stewart 2003: 6-27].

В ІГ Стюарт досліджує данське гегельянство загалом. Щоправда, велике значення приділяє саме постаті К'еркегора, який був учнем як Гайберга, так і Мартенсена. Згідно з автором ІГ, К'еркегорова критика данських гегельянців суттєво вплинула на сприйняття Гегеля в Данії.

Данія Золотої доби й основні тези Стюартового дослідження

У вступі до I т. ІГ автор передовсім роз'яснює термін «Данія Золотої Доби», запроваджений Вальдемаром Веделем (1865–1942) і Вільгельмом Андерсеном (1864–1953) для характеристики данської літератури першої половини XIX століття (I: 30). Стюарт вважає, що первинний мистецтвознавчий контекст ужитку цього терміна доречно розширити, включивши в нього творчість філософа К'еркегора (1813–1855), а ще – фізика Ганса Крістіана Ерстеда (1777–1851) і казкаря Ганса Крістіана Андерсена (1805–1875), наголошуючи на істотному впливі Гегеля на всіх цих авторів, оскільки «філософія Гегеля відігравала найвизначнішу роль» (I: 28).

Важливо зазначити, що, за Стюартом, «данське гегельянство не викликає інтересу саме по собі й заслуговує на вивчення лише настільки, наскільки це необхідно для розуміння К'еркегорової полеміки проти нього» (I: 31). Враховуючи складність такого дослідження через згадані вище проблеми, Стюарт пропонує у вступі чотири тези, що резюмують суть Золотої доби Данії. Ці тези є фундаментом для всієї Стюартової розвідки:

1) Сприйняття Гегеля в Данії найкраще оцінити загалом як засвоєння з одночасною критикою його ідей. Це різноманітне сприйняття стосується не лише академічного контексту, а й поширюється на поезію, прозу, газетні статті тощо.

2) Погляди данських гегельянців не завжди відповідають текстам Гегеля. Як уже зазначалось, гегельянство впливало на різні сфери данського суспільства – від мистецтва й літератури до філософії. Тому інтерпретація текстів Гегеля була доволі множинною. Данські гегельянці не буквально наслідували ідеї Гегеля, а, краще сказати, надихалися ними. Стюарт стверджує, що більшість к'єркегорознавців спрощують ситуацію, не переймаючись тим, яка саме версія ідей Гегеля піддається К'єркегоровій критиці (І: 37). Але для адекватного розуміння власних тез К'єркегора на це слід неодмінно звертати увагу, адже вельми важливо, що саме критикується: «інтерпретація» чи першоджерело.

3) Загалом поділ на *гегельянців* і *антигегельянців* (або критиків Гегеля) може ввести в оману. «Сам термін “гегельянець” виявляється проблематичним при уважнішому розгляді. Він, здається, припускає, що академічний світ того часу був поділений принаймні на дві основні групи: гегельянців і критиків Гегеля. Але це теж є надмірним спрощенням. Проблема в тому, як пише Стюарт, що постаті, яких часто позначали як “гегельянців”, наприклад, Людвиг Фюєрбах або молодий Карл Маркс, сформували деякі із найсерйозніших і найвпливовіших критичних викликів філософії Гегеля» (І: 25).

Поділ на право-гегельянців і лівогегельянців бере початок з праці Давида Фридриха Штрауса «Життя Ісуса» (1835), яка зумовила критичне переосмислення філософії релігії Гегеля⁶. Пізніше акцент критики, як зазначає Стюарт, змістився з релігії у бік політики: Арнольд Руге (1802–1880), Фюєрбах (1804–1872), Маркс (1818–1883). Що стосується Данії, то тут рух гегельянства став поширюватися з 1820 року (І, 28). Його ключовими постатями були згадані вже Й. Л. Гайберг (1791–1860), Г. Л. Мартенсен (1808–1884), а також Расмус Нільсен (1809–1884). Як уже зазначалося, поділ на право- і лівогегельянців є доволі умовним, адже охоплює лише головні аспекти критики, а не ставлення до філософії Гегеля в цілому. Стюарт акцентує на цьому увагу, бо ситуація щодо поділу на гегельянців і антигегельянців є подібною, оскільки не відображає справжніх позицій філософів.

4) На думку Стюарта, дослідження гегельянства в Данії неможливе без постаті К'єркегора, хоча, як іронічно підкреслює автор, ми і звикли бачити його як «аутсайдера в боротьбі проти Гегеля» (І: 37). Але, розглядаючи розвиток поглядів К'єркегора на тлі поглядів данських гегельянців, ми матимемо добрий інструмент для осмислення тогочасних дискусій щодо філософії Гегеля в університеті й поза ним.

Основні періоди Золотої доби Данії та дослідницькі тези II тому

Для детального розкриття кожної з вищезазначених тез Стюарт аналізує творчість найважливіших, на його думку, данських філософів першої половини XIX століття. Тому збірка та її частини поділені на три основні історичні періоди:

- 1) 1824–1836: творчість Йогана Гайберга. Основною характеристикою даного періоду є увага до естетики, логіки та політичної філософії. Хоч перший том присвячений саме Гайбергу, при цьому Стюарт уточнює: буде хибою вважати, що до Гайберга про філософію Гегеля в Данії ніхто нічого не чув; але Гайберг став ключовим «популяризатором» гегельянства в цій країні.

⁶ До право-гегельянців належали такі постаті, як Карл Фридрих Гешель (1784–1861), Карл Дауб (1765–1836), Йоган Едуард Ердман (1805–1892), а також Філіп Марейнеке (1780–1846) та ін.

- 2) 1837–1841: творчість Ганса Мартенсена, яка бере свій початок з його рецензії на курс логіки Гайберга (I, 38). Уже в останній частині першої книги під назвою «Кінець доби», маючи на увазі кінець «доби» Гайберга, Стюарт пояснює важливість постаті Мартенсена у данській філософії. Цей період усе ще позначений величезним впливом Гайберга. Щоправда, основна увага зосереджується на філософії релігії.
- (3) 1842–1855: творчість К'єркегора стала ключовим етапом розвитку філософії релігії в Данії.

Аналіз кожного періоду дозволяє глибше зрозуміти дискусії, які велися в університетських колах Данії того часу, й те, чому філософи пріоритетно фокусували свої аргументи на деяких аспектах праць Гегеля. У другому томі Стюарт продовжує дотримуватись засадових тез свого дослідження, показуючи, що: 1) з 1837 по 1841 рр. велика кількість філософів, теологів, драматургів, істориків, критиків мистецтва, поетів і політиків потрапили під вплив гегельянства; 2) Мартенсенове використання філософії Гегеля в контексті теології дало оригінальні результати, істотно відмінні від результатів німецьких дискусій щодо Гегеля в цій галузі; 3) протягом 1837–1841 рр. провідні філософські постаті Данії (Сіберн, Мелер, К'єркегор) поставали в ролі як прихильників філософії Гегеля, так і її критиків; 4) паралелі між поглядами К'єркегора і Мартенсена показують, що К'єркегор запозичує низку ідей Мартенсена, свого вчителя теології (II: 10–11).

Стюарт завершує Золоту добу Данії 1855 роком, щоб це символічно збігалось зі смертю К'єркегора. Хоча, як стверджує сам автор трилогії, це датування є умовним, однак після смерті К'єркегора дискусії в інтелектуальних колах набувають нового характеру, повертаючи в бік позитивізму, секуляризму й новітньої науки (III: 4). У третьому томі Стюарт прагне показати, що К'єркегор як мислитель сформувався в атмосфері інтенсивної рецепції Гегеля в данських інтелектуальних колах. Філософія К'єркегора, найоригінальнішого данського критика Гегеля, досягає своєї кульмінації наприкінці Золотої доби, стаючи своєрідним її підсумком.

Гайберг, Мартенсен і К'єркегор, на думку Стюарта, і склали основу Золотої доби Данії, або, якщо сказати точніше, Золотої доби данського гегельянства. Саме гегельянство, за Стюартом, було провідним чинником цієї доби (і це стосується не лише Данії), саме воно, найімовірніше, спричинило яскраве піднесення у філософії, теології та літературі. Ця трійка – Гайберг, Мартенсен, К'єркегор – дещо нагадує тріадну структуру діалектики. Стюарт показує, як від першого з них до останнього розвивалося сприйняття й оригінальне тлумачення Гегелевих ідей і як цей розвиток досяг апогею у філософії К'єркегора.

Значення гегельянства для К'єркегора

Зважаючи на багатоаспектність II, я зосереджуся у своєму короткому огляді лише на таких аспектах цієї праці, як важливість урахування данської Золотої доби в історико-філософських дослідженнях спадщини К'єркегора і філософське значення данського гегельянства. Застосована Стюартом методологія дає змогу не лише детальніше дослідити ідеї данських гегельянців, виокремити головні постаті та зберегти хронологічність викладу, а й, зокрема, переглянути усталені стереотипи щодо ставлення К'єркегора до філософії Гегеля. Огляд цієї методології дозволить глибше зрозуміти, чому Стюарт структурує своє дослідження саме так, як було описано ви-

ще, і чи збігаються Стюартові погляди на філософську спадщину К'єркегора з поглядами інших сучасних мислителів.

К'єркегор часто визнавав домінування гегельянства в інтелектуальних колах Данії. Зокрема, у «Завершальній ненауковій післямові...»: «то був час, коли все вдома було гегельянським» [Kierkegaard 2009: 30]. Розглянута тут Стюартова книга безперечно сприяє кращому розумінню тонкощів становлення філософського мислення К'єркегора в контексті популярності філософії Гегеля, а також пояснює корені цієї популярності. Слід зауважити, що вплив Гегеля на філософський дискурс і нині залишається значним, що підтверджує, наприклад, Славой Жижек у праці «Лялька і карлик»: навіть «сьогодні ми живемо в напрузі, визначеній Гегелем, і то ще більшою мірою, ніж люди за часів самого Гегеля» [Žižek 2003: 5].

У першій тезі Стюарт стверджує, що данське гегельянство проникло в усі сфери суспільного життя: від філософії і науки до поезії і мистецтва. Це показує, наскільки тісно в Данії XIX століття були переплетені культурні, філософські й літературні процеси. Наприклад, рецензія К'єркегора на твір Андерсена «Усього лиш скрипаль» у «Perseus», філософському журналі К'єркегорового вчителя Гайберга, явно це демонструє. Гайберг, як зазначає перекладач записників і щоденників К'єркегора Алестер Гені, «домінував на літературній сцені» [Hannay 2001: 8]. Тому для К'єркегора, що перебував під впливом свого вчителя, літературний аспект творчості був не менш важливим, ніж філософський.

У своїй праці «Паралаксне бачення» Жижек присвятив цілий розділ ставленню К'єркегора до Гегеля, зазначивши: «Спадкоємність між німецьким ідеалізмом і К'єркегором дає нам перший натяк на те, що антигегельянська К'єркегорова позиція (як і Дельозова, якщо вже на те пішло) є неоднозначнішою, аніж це може здатися: піднесення Гегеля до образу запеклого супротивника приховує відкинуту близькість» [Žižek 2006: 27]. Кількома роками раніше Стюарт уже писав про цю проблему в праці «Переосмислення К'єркегорового ставлення до Гегеля» [Stewart 2003]. Упродовж тривалого часу складалося хибне уявлення про радикальну автономність (оригінальність) К'єркегора: «Ідея радикальної оригінальності К'єркегорових думок створює уявлення про те, що він не покладався на жодного мислителя-попередника. Як наслідок, ми досі не маємо гідних дослідницьких праць, наприклад, щодо ставлення К'єркегора до Фіхте, Шелінга, Гамана, Фоєрбаха, Шляєрмахера, Гюнтера, молодого Фіхте та Баадера, не кажучи вже про його данських співвітчизників того часу, як от Гайберг, Сіберн і Мартенсен. Це залишається найменш зрозумілим періодом в історії філософії – у тому числі через таємничу постань К'єркегора» [Stewart 2003: 27].

Четверта теза стосується спроб досліджувати праці К'єркегора у відриві від праць інших данських гегельянців першої половини XIX століття. Але й відомий к'єркегорознавець українського походження Григорій Маланчук ще в 1970-х писав, що, покладаючись на данських критиків Гегеля «для своєї розробки структури розвитку мислення»⁷ з феноменологічної позиції, К'єркегор знаходить підказки швидше за все у Сіберна, але найбільш імовірно, що він отримав натхнення саме від Мелера» [Malantschuk 1974: 146].

⁷ К'єркегора цікавила тріадна структура гегелівської діалектики, хоч у нього вона складалась не з трьох етапів, а з чотирьох – щодо цього у Маланчука та Тулstrupа однакові висновки: тут К'єркегор виражає антигегелівську позицію [Stewart 2003: 97].

Стюартове дослідження гегельянства данської Золотої доби допоможе нам побачити, що проблеми й дискусії, подібні до описаних у працях К'єркегора, мали місце в Данії вже тоді, коли К'єркегор навчався в університеті. До того, як К'єркегор почав критикувати прихильників Гегеля (Й. Гайберга, Г. Мартенсена й Адольфа Петера Адлера (1812–1869)), останні вже мали таких опонентів, як Фредерік Крістіан Сіберн (1785–1872), Пауль Мартін Мелер (1794–1838), єпископ Якоб Петер Мюнстер (1778–1854).

Говорячи про данську філософію, ми, певна річ, здебільшого згадуємо тільки К'єркегора. Але Стюарт, працюючи над вченнями данських гегельянців, теж продовжує згадувати К'єркегора – тільки в аспекті його філософського становлення.

Наставники К'єркегора

Але чому тт. I і II присвячені саме Гайбергу і Мартенсену? Це стає зрозумілим, якщо врахувати, що більшість праць Стюарта присвячені К'єркегору. І Гайберг, і Мартенсен – справді чи не найвідоміші данські гегельянці. Але варто відзначити ще й те, що Гайберг – автор критичного відгуку на працю *«Або-Або»*⁸, після якого його учень К'єркегор, за твердженням біографіста Йоакима Гарфа, незмінно обирає діаметрально протилежне тому, що Гайберг і його оточення підносили й чому поклонялися [Garff 2005: 226].

Про Мартенсена – Гайбергового наступника – К'єркегор писав у своїх щоденниках, як про того, хто «спричинив “справжню сенсацію” в Копенгагенському університеті» [Stewart 2003: 61]. Як Стюарт, так і Гарф підтверджують значущість цієї статті для данського основоположника екзистенціалізму ще й тим, що в Мартенсена К'єркегор брав уроки щодо догматики Шляєрмахера. Щоправда, викладач був не надто задоволений учнем, адже останній «не дотримувався жодного плану, лише просив читати йому лекції та розмовляти з ним» [Garff 2005: 30].

Стюарт, як і багато інших дослідників К'єркегора, намагається показати нам постать відомого данця з перспективи, яку відкривають студії данського філософського дискурсу, що безпосередньо впливав на молодого мислителя. Наприклад, у Майкла Ватса подибуємо тезу, вельми схожу на Стюартову: «У часи життя К'єркегора гегельянське мислення закривало собою будь-які інші філософські погляди, також проникаючи в теологію, Церкву Данії та в життя данського суспільства в цілому» [Watts 2003: 103].

Досліджуючи данських гегельянців, Стюарт узагалі не запитує, якою мірою К'єркегор є гегельянцем, але я впевнений, що ІГ дає змогу побачити, наскільки хибно вважати К'єркегора лише критиком, який відкидав будь-які авторитети. Знайомство зі Стюартовим тритомовиком дозволяє переглянути місце К'єркегора в історії філософії. Зусиллями Стюарта перед нами розкривається цікава перспектива: не просто повернутись у Золоту добу Данії, а *повернути* туди К'єркегора. І саме завдяки принципу невід'ємності автора від його доби ми виявляємося спроможними не лише послуговуватись *«стандартним поглядом»*, а й виробити нове бачення К'єркегорових ідей. Чимала заслуга в цьому прирощенні спроможностей належить Д. Стюартіві, праці якого переконливо увиразнюють значущість філософії Гегеля для К'єркегора.

⁸ Перша велика праця К'єркегора (1843).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Garff, J. (2005). *Søren Kierkegaard: A biography*. Princeton, NJ: Princeton UP.
- Hannay, A. (2001). *Kierkegaard: A biography*. New York: Cambridge UP.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511498152>
- Kierkegaard, S. (2009). *Concluding unscientific postscript*. New York: Cambridge UP.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511626760>
- Malantschuk, G. (1974). *Kierkegaard's thought*. Princeton, NJ: Princeton UP.
- Martensen, H. (1898). *Christian dogmatics: compendium of the doctrines of christianity*.
 Edinburgh: T. & T. Clark.
- Stewart, J. (2003). *Kierkegaard's relations to Hegel reconsidered*. New York: Cambridge UP.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511498367>
- Stewart, J. (2007a). *A history of Hegelianism in Golden Age Denmark: Tome I. The Heiberg period: 1824-1837* (1st ed.). Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- Stewart, J. (2007b). *A history of Hegelianism in Golden Age Denmark: Tome II. The Martensen period: 1837-1842* (1st ed.). Copenhagen: C.A. Reitzel.
- Stewart, J. (2024a). *History of Hegelianism in Golden Age Denmark, tome I: The Heiberg period: 1824-1836, 2nd revised and augmented edition*. Leiden: Brill.
<https://doi.org/10.1163/9789004534827>
- Stewart, J. (2024b). *History of Hegelianism in Golden Age Denmark, tome II: The Martensen period: 1837-1841, 2nd revised and augmented edition*. Leiden: Brill.
<https://doi.org/10.1163/9789004534841>
- Stewart, J. (2025). *History of Hegelianism in Golden Age Denmark, tome III: Kierkegaard and the Left-Hegelian period: 1842-1855*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004534865>
- Thompson, C., & Kangas, D. (1997). *Between Hegel and Kierkegaard: Hans L. Martensen's philosophy of religion*. Atlanta, GA: Scholars Press.
- Thulstrup, N. (1980). *Kierkegaard's relation to Hegel*. Princeton, NJ: Princeton UP.
<https://doi.org/10.1515/9781400857203>
- Watts, M. (2003). *Kierkegaard*. Oxford: Oneworld.
- Žižek, S. (2003). *The puppet and the dwarf*. Cambridge, MA: MIT Press.
<https://doi.org/10.7551/mitpress/5706.001.0001>
- Žižek, S. (2006). *The parallax view*. Cambridge, MA: MIT Press.
<https://doi.org/10.7551/mitpress/5231.001.0001>

Одержано / Received 2.10.2024

Stanislav Hrubiznyi

Golden Age of Danish Hegelianism. Stewart, J. (2024-2025). *History of Hegelianism in Golden Age Denmark* (T. I-III). Leiden: Brill.

Review of Stewart, J. (2024-2025). *History of Hegelianism in Golden Age Denmark* (T. I-III). Leiden: Brill.

Станіслав Грубізний

Золота доба данського гегельянства. Stewart, J. (2024-2025). *History of Hegelianism in Golden Age Denmark* (T. I-III). Leiden: Brill.

Огляд Stewart, J. (2024-2025). *History of Hegelianism in Golden Age Denmark* (T. I-III). Leiden: Brill.

Stanislav Hrubiznyi, master student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Станіслав Грубізний, магістрант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: hrubiznyy.stanislav@knu.ua
